

ИНТЕЛЕКТУАЛЦИ, ЈУЧЕ И ДАНАС

SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS

SCIENTIFIC MEETINGS

Book CCXXII

DEPARTMENT OF SOCIAL SCIENCES

Book 54

INTELLECTUALS, YESTERDAY
AND TODAY

COLLECTION OF WORKS FROM THE SCIENTIFIC CONFERENCE
HELD ON NOVEMBER 24 AND 25, 2022

Accepted at the 5th meeting of the Department of Social Sciences,
held on June 7, 2023

E d i t o r

Corresponding Member Alpár LOSONCZ

BELGRADE 2023

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

НАУЧНИ СКУПОВИ
Књига ССХХII
ОДЕЉЕЊЕ ДРУШТВЕНИХ НАУКА
Књига 54

ИНТЕЛЕКТУАЛЦИ, ЈУЧЕ И ДАНАС

ЗБОРНИК РАДОВА СА НАУЧНОГ СКУПА
ОДРЖАНОГ 24. И 25. НОВЕМБРА 2022. ГОДИНЕ

Примљено на V редовном скупу Одељења друштвених
наука одржаном 7. јуна 2023. године

У р е д н и к
Дописни члан САНУ Алпар ЛОШОЊЦ

Б Е О Г Р А Д 2023

Издаје
Српска академија наука и уметности
Кнеза Михаила 35, Београд

Лектура
Младенка Савичић
Јелена Миширић

Коректура
Јелена Миширић

Технички уредник
Никола Сивановић

Тираж
300 примерака

Штампа
Virograf comr, Београд

ISBN 978-86-6184-023-4

© Српска академија наука и уметности, 2023

САДРЖАЈ

<i>Поздравна реч академика Владимира С. Костића</i>	7
Тибор Варади, <i>Када је теже бити интелектуалац – за време или после комунизма?</i>	11
Tibor Várady, <i>When is it more difficult to be an intellectual – during or after communism?</i>	22
Rastko Močnik, <i>Intelektualci i inteligencija</i>	23
Растко Мочник, <i>Интелектуалци и интелигенција</i>	33
Rastko Močnik, <i>Intellectuals and intelligentsia</i>	34
Jan Oberg, <i>The happy dissident role of the public peace intellectual</i>	35
Јан Оберг, <i>Срећна улога дисидентна интелектуалца који се бави јавним миром</i>	41
Григорије Дурић, <i>Интелектуалац и црква</i>	43
Grigorije Đurić, <i>Der Intellektuelle und die Kirche</i>	51
Владо Камбовски, <i>Улога интелектуалца у несвесном друштву</i>	53
Vlado Kambovski, <i>The role of the intellectual in an unconscious society</i>	72
Коста Чавошки, <i>Морална одговорност интелектуалца у јавном животу</i>	73
Kosta Čavoški, <i>Moral responsibility of intellectuals in the public life</i>	82
Владета Јанковић, <i>Интелектуалци и политичка пракса</i>	83
Vladeta Janković, <i>Intellectuals and political practice</i>	87

Милорад Пуповац, <i>Јавни ум и јавни језик овдје и сада</i>	89
Milorad Pupovac, <i>Public mindness and public language here and now</i>	102
Abdullahi Ahmed An-Na'im, <i>The role of African-Muslim intellectuals</i>	105
Абдулах Ахмед Анаим, <i>Улога интелектуалаца муслиманске вероисповести из Африке</i>	110
John Quigley, <i>The responsibility of intellectuals to explain the historical background to international conflicts: Ukraine and Israel/Palestine</i>	111
Џон Квигли, <i>Одговорност интелектуалаца да објасне историјску позадину међународних конфликта: Украјина и Израел/Палестина</i>	122
Алекса Ђилас, <i>Ангажовани интелектуалци на западним универзитетима</i>	123
Aleksa Đilas, <i>Politically engaged intellectuals at Western universities</i>	128
Дејан Јовић, <i>Нежељена критичка интелигенција након социјализма: случај професора Јована Мирића</i>	131
Dejan Jović, <i>Unwanted critical intelligentsia in post-socialism: the case of Professor Jovan Mirić</i>	145
Газела Пудар Драшко, <i>О недостигању делиберације интелектуалне елите у постјосипеокиобарској Србији</i>	147
Gazela Pudar Draško, <i>On the lack of deliberation of the intellectual elite in Serbia after 5 october 2000</i>	166
Алпар Лошонц, <i>Интелектуалци: релативизам, моћ у епохи „постистине“</i>	167
Alpár Losonczi, <i>Intellectuals: relativism, the power in the post-truth era</i>	191

О НЕДОСТАТКУ ДЕЛИБЕРАЦИЈЕ ИНТЕЛЕКТУАЛНЕ ЕЛИТЕ У ПОСТПЕТООКТОБАРСКОЈ СРБИЈИ

ГАЗЕЛА ПУДАР ДРАШКО*¹

А п с т р а к т. – Питање (дез)ангажмана интелектуалаца у друштвено-политичком животу једно је од компликованих, комплексних и контроверзних питања друштвених наука. Представа да је интелектуалац здушно ангажован у оквирима грађанског друштва као и да има опозициони став према моћи постојећег поретка, од великог је утицаја у друштвеним наукама. У тексту ћу се бавити ангажманом српских интелектуалаца у постпетооктобарском периоду, њиховим дилемама и препрекама које перципирају у односу на свој ангажман у друштвено-политичком животу Србије. На крају ћу се осврнути на недостатак делиберације интелектуалаца у поларизованом друштву Србије.

Кључне речи: (дез)ангажман, интелектуалци, грађанско друштво, поларизација

Уколико се пође од претпоставке да је одређењу појма интелектуалца интринзично јавно деловање, грађанско друштво се намеће као незаобилазно поље таквог деловања. Премда се појам грађанског друштва често поистовећује са радом невладиних, нестраначких организација, у овом раду желим да направим јаснију дистинкцију. Стога поље деловања удружења грађана ради остварења неког заједничког циља називам цивилним друштвом, а грађанско друштво посматрам као јавну арену која представља „агрегатни појам за скуп друштвених комуникација и социјалних веза, социјалних институција и друштвених вредности, чији су главни актери: грађанин са својим цивилним правима; грађанске (неполитичке и невладине) организације, удружења, друштвени покрети и грађанске институције, и све оно што се у модерном друштву

* Институт за филозофију и друштвену теорију, Универзитет у Београду, имејл: gazela.pudar@ifdt.bg.ac.rs, ORCID ID: 0000-0001-8361-4144

¹ Рад је прерађена верзија излагања одржаног на скупу „Интелектуалци, јуче и данас“ у Српској академији наука и уметности, 25. новембра 2022. године и рада о интелектуалцима у грађанском друштву под називом „Az értelmiségi (dez)angazsátság Szerbiában a XXI. század elején“ објављеног на мађарском језику у зборнику *Elköteleződés És Kritika* који су приредили Марко Лошонц, Јелена Васиљевић и Адриана Захаријевић 2020. године.

обухвата термином *јавности*“ (Павловић, 1995: 249). Павловић овај концепт разликује од нормативно-мобилизаторског појма који одређује као „нормативни концепт, који служи и помаже да се мотивишу и мобилишу грађани и остали социјални актери како би установили и развили различите садржаје и облике цивилних активности“ (исто, 250). Иако су оба концепта дефинисана као различити појмови цивилног друштва, у даљем раду појам грађанског друштва користиће се искључиво у првом кључу, док ће се концепт цивилног друштва користити да означи тзв. нормативни концепт скупине садржаја и облика тзв. цивилних активности. У том смислу, цивилно друштво се одређује у складу са дефиницијом Џона Кина (John Keane) код кога оно представља комплексни и динамични скуп легално заштићених невладиних институција (Keane, 1998: 6).

Кин скреће пажњу и на важност грађанског друштва, које је за њега актуални или антиципирани услов могућности текуће борбе за егалитарну разноврсност (Keane, 2009: 4). У таквој борби, неопходно је истражити улогу интелектуалца, друштвеног актера од посебног значаја, имајући у виду да поседује оруђе јавног деловања које је специфично и усмерено управо на грађанско друштво. Како бих прецизирала појам интелектуалца за потребе овог рада, рећи ћу да је интелектуалац *актиер који је развио интелектуални ауторитет на основу допунућа (креативности) или наименовања (позиције) у оквиру поља научно-културне продукције и који користи тај ауторитет приликом деловања у јавности, говорећи о темама за које може, али и не мора бити стручан* (Пудар Драшко, 2015; 2016). Овакво одређење поставља четири кључне карактеристике интелектуалца, чија комбинација омогућава њихово препознавање у динамичној скупини осталих друштвених актера. Ради се о: 1) знању, односно поседовању одређених признатих креативних или научних компетенција, 2) ауторитету који гради на основу тих компетенција, 3) ангажману ван свог уско одређеног поља експертизе, односно 4) иступању у јавности. При томе треба имати у виду да се јавност овде одређује управо кроз грађанско друштво, у складу са напред наведеном Павловићевом теоријско-аналитичком дефиницијом.

ГРАЂАНСКО ДРУШТВО КАО ЈАВНА АРЕНА ИНТЕЛЕКТУАЛНОГ ДЕЛОВАЊА

Јавност која се овде узима као манифестација грађанског друштва је нераскидиво повезана са поимањем интелектуалца, посебно ако се узме у обзир наведеном културолошко поимање које нагласак ставља на научно-креативну продукцију као извор ауторитета. Интелектуалац се формира у односу на неку јавност на коју утиче у вези са стварима од „општег“ значаја, то јест претендујући да говори у име „општег/јавног интереса“, чије значење је често нејасно и недоречено.

Наша истакнута теоретичарка Загорка Голубовић истиче да је јавност „аутентично поље интелектуалног деловања оних личности које схватају да није довољно откривати само истину и теоријски је артикулисати, већ да је потребно истином осветлити постојеће стање друштва и указивати на путеве могућих промена незадовољавајућег стања“ (Голубовић, 2005). Према оваквом становишту, јавност постаје нужна компонента улоге интелектуалца, јер се његова суштина огледа у еманципацији грађана и друштва, те се они морају, да би испунили своју функцију, укључити у друштвену сцену као реални актери. При томе, јавност, уколико се посматра као манифестација грађанског друштва, мора да буде безлична, таква да је чине они са којима интелектуалац нема непосредне личне контакте. Такође, таква јавност мора да буде неспецијализована, састављена од оних који не припадају истом пољу креативне или научне активности која је основа препознавања угледа интелектуалца на првом месту. Интелектуалци пишу за јавност која је ширира од академске или специјализоване публике, о „јавним питањима“, чиме се границе између интелектуалног деловања и политичког ангажмана, новинарства и науке замагљују и понекад тешко успостављају.

Премда је јавност интринзична појму интелектуалца, неоправдано је говорити о тзв. *јавном интелектуалцу*. Иако је овај појам широко распрострањен у Северној Америци, о чему детаљније пишу Колини (Collini, 2002) и Познер (Posner, 2001), обојица указују на редувантност оваквог израза управо због одбацивања интелектуалног деловања ван јавности. Прихватање оваквог одређења довело би до увођења чудне негативне дефиниције *приватног интелектуалца*, који би обухватао све оне особе са интелектуалним предиспозицијама које не пишу или не говоре јавно. Колини који критикује дебату о јавној улози интелектуалца, јер је управо померање из њихове специјализоване и креативне активности и обраћање широј публици оно што их чини интелектуалцима, сматра стога да је појам *јавног интелектуалца* заправо плеоназам у правом смислу те речи (Collini, 2002).

Интелектуално деловање у јавности оставља велики простор за различите интерпретације утицаја интелектуалца на грађанско друштво. Питање које се поставља јесте којој се јавности, односно којим се сегментима грађанског друштва интелектуалац обраћа. Колико је могуће тврдити да је та јавност укупно грађанско друштво на које интелектуалац утиче својим деловањем у правцу еманципације грађана? Или је то управо онај сегмент друштва која са њиме дели најмањи заједнички садржалац идеја и знања?

Познер је овде недвосмислен. Насупрот теоријама које истичу утицај интелектуалца, он указује да њихова гледишта нису важна већини људи, нити већина људи обраћа пажњу на интелектуалце који би могли да доведу у питање поставке њиховог система мишљења и ставова. Управо обрнуто, већина читалаца и следбеника интелектуалца су припадници исте школе мишљења, који само траже поткрепљење за сопствене претпоставке, а не изазове који би до-

вели до реформулисања ставова (Posner, 2001: 146). Овакав став указује на то да се ставови и мишљења формирају под утицајем неких других фактора. Интелектуалци у том смислу представљају „веснике“, оне који артикулишу интересе одређених група и представљају „меко“ оружје у сукобима супротстављених група.²

Извесно је да је могуће говорити о два пола, која су делимично представљена у овом уводу. Са једне стране, од интелектуалца се тражи и очекује да друштву износи Истину и делује на промену свести (тако треба разумети Загорку Голубовић; 2005, али и Едварда Саида [Edward Said]; 1996 и неке друге ауторе). Са друге стране је становиште које заговара да је промену свести нерално очекивати, већ је могуће говорити само о следбеницима одређених идеологија, чија артикулација у јавности управо долази од интелектуалаца (Познер). Како социологија сазнања, односно социологија интелектуалаца још није дошла до поузданих метода утврђивања утицаја интелектуалаца на грађанско друштво, немогуће је дати коначан одговор који је од ова два пола ближи реалности. У најбољем случају може се очекивати да су интелектуалци, као артикулатори идеологија, ипак у могућности да допру до ширих сегмената јавности и допринесу разноврсности аргумената, водећи еманципацији већег броја грађана у арени грађанског друштва.

АНГАЖМАН ИНТЕЛЕКТУАЛЦА У АРЕНИ ГРАЂАНСКОГ ДРУШТВА

Представа да је интелектуалац здушно ангажован у дневној проблематици и да има опозициони став према моћи постојећег поретка имала је велики утицај у социологији интелектуалаца. Интелектуалцима се веома често, а може се рећи неоправдано, приписивао епитет независности и неукорењености. Питање интелектуалца – да ли је ангажован тако што се меша у ствари државе и политике било тако што их подржава, било што се поставља као опозиција, или је ангажован тако што посредно, кроз културне процесе (образовање, уметност) у оквиру грађанског друштва одржава постојеће или уводи елементе дискурса који ће једног дана постати политички дискурс – кључно је питање интелектуалног ангажмана уопште.

Иако је историја интелектуалаца крцата примерима сарадње интелектуалаца са влашћу или њихове кооптације у владајуће структуре, упорно опстаје замисао да интелектуалци заузимају јединствену позицију светионика грађан-

² Групе се формирају као протагонисти различитих интереса. Ипак, у крајњој линији, када се апстрахују различити партикуларни интереси, и даље је класна стратификација она која се налази у позадини свих интересних подела. Присетимо се шта је рекао Брим о томе како се формирају нове школе мишљења – онда када долази до социо-економских промена које собом повлаче промену у дистрибуцији материјалних ресурса потребних за (ре)продукцију њиховог рада (Brym, 2015).

ског друштва као чувари културних и етичких вредности наспрам државе. Значајно је истаћи да овакво веровање промовишу и сами интелектуалци, што указује да такав дискурс има одређену функцију у репродукцији друштвених односа, а посебно одређених интелектуалних привилегија. Одржавање ауторитета интелектуалца захтева одржавање слике о независности, јер како веровати онима који немају ауторитет независног, неукорењеног критичара, чак и када он/а то објективно није. Радикализација овог виђења је изражена у Бендиној (Benda) *Изгаји интелектуалаца* и разрађена у Саидовим предавањима које је организовао ВВС, где се истиче да одговорност према истини може постојати само ако интелектуалац стоји по страни и није везан за друштво у оквиру кога делује (Benda, 1996; Said, 1996).

Загорка Голубовић тврди да се интелектуални ангажман мора разликовати од страначког и уско политичког, чији је циљ долазак на власт и одбрана интереса партије или елита моћи. Интелектуалци делују у оквиру грађанског друштва, а не у оквиру уже схваћене политичке сфере. Интелектуалци који се „прљају“ политичким ангажманом, Голубовић назива псеудоинтелектуалцима, скрећући пажњу на велики број интелектуалаца који су ушли у врхове партија у Србији. Ипак, интелектуални ангажман мора да постоји. Она сматра да је мисао која је одвојена од могућности реализације обезвређена и да интелектуалци чини чистим мислицима/филозофима – слично лиотаровским дезангажованим филозофима о којима ће бити речи нешто ниже. Интелектуалац мора бити ангажован и мора делати у сврху откривања истине: „због такве улоге псеудоинтелектуалаца који претварају науку у слушкињу политике доста је раширено схватање да интелектуалци треба да буду аполитични и да се клоне сваког друштвеног ангажмана“, са чиме се она дубоко не слаже (Голубовић, 2005). При томе, Голубовић не проблематизује интересност коју повезује искључиво са политичким деловањем, пропуштајући да препозна различите сфере интереса у оквиру грађанског друштва које се не могу, сем вештачки, одвојити од политичког деловања.

Посебно је карактеристична и проблематична појава у Америци, али све више и на другим просторима, па и у Србији, деловања тзв. интелектуалних организација – тинк тенкови (енг. *think tank*) су важно поље јавног деловања. Познер истиче процват такозваних експерата и популаризацију интелектуалаца на једном сасвим другачијем нивоу који је омогућила медијатизација друштва³. Делатници који представљају тинк тенкове се стога никако не могу поистоветити са тзв. независним интелектуалцима, јер се оријентишу према припадницима државног естаблишмента како би остварили неке партикуларне интересе одређених сегмената грађанског друштва (Posner, 2001: 26).

³ Медијатизација се овде схвата као појава која означава дубоку зависност друштва од медија и доминацију медија у друштвеној интеракцији на свим нивоима (уп. Hjarvard, 2008).

Иако наведена схватања вреднују интелектуални ангажман позитивно, она нису једина премда се може рећи да јесу доминантна. Питање о могућностима независности интелектуалног ангажмана централно је питање социологије интелектуалаца. (Не)зависност ангажмана отвара питања о одговорности и цени такве слободе, уколико је она уопште могућа. „Али коме и у ком смислу смо одговорни ако успемо да се ослободимо тих институционалних окова? Нашој савести? (Али на који начин ово да проверимо?) Друштву или јавности? (Али шта је то и ко су они?) Истини? (Али шта је истина и чија је?) Нашем раду? (Али да ли је вредно тога?) Никома? За оне којима је цена такве слободе превисока – а повезане дилеме исувише болне – или оне који више не вреднују такву аутономију (можда из убеђења), остаје опција добровољног одустајања од аутономије и позиционирања себе у службу неке изабране институције, на пример партије“ (Scott, 2003: 60).

Крајња консеквенца ове врсте запитаности постаје свесни дезангажман. Такво становиште налазимо код Лиотара (Lyotard, 1993). Он указује да нам је двадесети век донео трансформацију ангажмана у име различитих субјеката у нешто што је консеквентно постајало неправдом и аболирало тоталитаризам. Стога, „интелектуални ангажман може имати смисла уколико се залаже за ауторитет правде, а против ауторитета субјекта“ (Савић, 2004: 19). Не постоји неупитна универзалност јер нам сведочанства говоре о неуниверзалности захтева интелектуалаца. Интелектуалац је за Лиотара „политичар без одговорности“. Он сматра да не постоји могућност успостављања правде у реалном свету, па се залаже за дезангажман филозофа, који се руководи негативном етиком, те једино може да сведоче о неправди, уместо да се ангажује на реализацији неког позитивног концепта правде, као што то чини интелектуалац. Лиотар тражи интелектуални ангажман у филозофској политици, што је писање о проблему политичког, које треба да деконструише суштину политике и то изван доктрина које је легитимишу. Филозофска политика треба да укаже на неправде политичког деловања и представља највећи домет интелектуалног ангажмана.

Изнета становишта о карактеру и сврси интелектуалног ангажмана указују да је најмањи заједнички садржалац да ангажмана – мора бити. Уочљиво је да такав ангажман несумњиво припада арени грађанског друштва, али је такође уочљиво да се он веома ретко проблематизује у погледу (а)политичности протагониста интереса грађанског друштва, тј. његових сегмената. У том смислу, ниједно интелектуално деловање не може бити окарактерисано као потпуно независно од идеолошких поставки, те је експликација таквих поставки најближа неукорењености која је толико битна протагонистима већине схватања интелектуалаца.

ПОСТАВКЕ ИСТРАЖИВАЊА МЕЂУ ИНТЕЛЕКТУАЛЦИМА СРБИЈЕ

Истраживање које је делимично анализирано за потребе овог рада засновано је на дубинским полуструктурираним интервјуима са двадесет два интелектуалца у Србији током 2010. године. Основне методолошке поставке истраживања почивају на принципима такозване утемељене теорије (*grounded theory*), коју су систематично изложили Глејзер (Glaser) и Штраус (Strauss) још шездесетих година прошлог века (Glaser and Strauss, 2009). Утемељена теорија полази од претпоставке да се корпус знања може увећати генерисањем нових теорија из података, пре него анализирањем података применом постојећих теорија. При томе, циљ овакве утемељене теорије није стварање нових општих теорија, већ откривање теорија мањег обима које доприносе разумевању и дељању у оквиру истраживане области (Heath and Cowley, 2004).

Интелектуалци који су интервјуисани током теренског рада пригодно су изабрани на основу три постављена критеријума (достигнућа, наименовања, иступања у јавности која није стручна), на основу постављене дефиниције интелектуалца. Како би се ова дефиниција превела у опис конкретне популације на којој се може извршити узорковање, међу интелектуалце сам уброяла *све особе које имају објављене стручне/књижевне радове и/или заузимају неку од позиција на универзитетима или у научним и културним институцијама у Србији, а такође су и активни у јавности својим појављивањем у медијима.*

За потребе овог истраживања и не би ли се одредио степен присутности у медијима, користила сам индекс имена који поседује Медијска архива „Ебарт” у периоду од 2003. до 2009. године. Овај индекс пружа увид у то колико је пута неко поменут, односно када је давао изјаву највећим писаним медијима у Србији, који се налазе у „Ебарт” архиви. Листа имена у индексу обухватила је 6.228 имена за седам посматраних година. Након елиминације оних који нису испуњавали тражене услове, дошло се до листе од 819 имена људи који одговарају назначеној дефиницији интелектуалаца. У трећем кораку сам истражила учесталост појединачног појављивања у медијима и сузила списак на 68 интелектуалаца, који су се најчешће појављивали у јавности. У истраживању је, што писмено, што усменим интервјуисањем учествовало 22 особе, од тога 17 мушкараца и пет жена.⁴ Намера ми је била да кроз разговоре са њима дођем до нових и/или дубљих увида везаних за појам интелектуалног деловања⁵. Интелектуалци су кроз даљи текст категорисани у две, односно три групе на основу

⁴ Преостали са листе потенцијалних испитаника углавном се нису одазвали, односно нисам нашла начин да дођем до њих. Неколицина је учешће одбила.

⁵ Истраживање је обухватило и различите облике појма националног. Циљ овог сегмента је био добијање одговора који би ми пружили детаљан увид у схватања саговорника и однос према нацији, национализму, националном идентитету, националној свести, националним мањинама и перцепцији улоге интелектуалаца у креирању и одржавању ових конструката. Овим аспектима види детаљније у: Пудар Драшко, 2016.

свог односа према нацији. У том смислу, разликујем национално, умерено национално, анационално и антinationално усмерене интелектуалце, у зависности од тога где се налазе на скали где су два крајња пола етнички и грађански модел нације. Антинационално усмерени интелектуалци били би они који појам нације сматрају превазиђеним, али га прихватају кроз концепт грађанске нације.

У наставку дајем преглед ангажмана у оквиру грађанског друштва из перспективе 22 саговорника, учесника истраживања. Посебно ћу се осврнути на њихово схватање ангажмана, затим одговорности коју носи такав ангажман према грађанском друштву и могућности интелектуалаца за деловање у оквиру грађанског друштва. Анализираће се и ставови саговорника према неким кључним актерима друштвено-политичког живота, као што су политичке партије, медији и невладине организације, са настојањем да уочим самопозиционирање интелектуалаца у односу према њима.

АНГАЖМАН И (НЕ)ОДГОВОРНОСТ ИНТЕЛЕКТУАЛАЦА ПРЕМА ГРАЂАНСКОМ ДРУШТВУ У СРБИЈИ

Међу саговорницима који су били део истраживања постоји већинска сагласност, без обзира на идеолошко усмерење, да је јавни ангажман битна карактеристика интелектуалаца, идеално-типски гледано – „нема интелектуалаца без јавног ангажмана“. Потребно је напоменути да се током истраживања није дубље залазило у схватање јавног ангажмана, већ је испитаницима остављено да се о њему изјасне на основу својих виђења овог појма. Може се рећи да сви укључени интелектуалци јавни ангажман доживљавају као деловање у широј јавности, ван оквира своје струке. Свега два интелектуалца сматрају да је могуће живети интелектуалним животом и без јавног ангажмана. Један испитаник снажно либералног и анационалног усмерења сматра да је пример интелектуалаца у Сједињеним Америчким Државама довољан доказ да се може бити интелектуалцем и без учешћа у јавном животу (иако је овакво становиште у супротности са суштином интелектуалца, а неизвесно је и да ли је ситуација у поменутој држави заиста таква каквом је приказује поменути саговорник), док други, истог усмерења, сматра да је деловање у јавности понекад неизбежно, али да јавни ангажман уопштено троши интелектуалце, одузима им енергију и креативни потенцијал. Ставови саговорника се подударају са основним полазиштем овог чланка, које интелектуалцима приписује деловање ван свог поља експертизе као инстинзивну карактеристику. Може се рећи да је ова безмало једногласност једна од ретких тачака општег консензуса међу различитим саговорницима.

С друге стране, јавни ангажман за интелектуалце представља и бављење јавним интересом, који је колоквијални и проблематичан појам иза којег се крију различити партикуларни интереси појединих друштвених група. Ниједан

од интелектуалаца који су говорили о јавном интересу није покушао да га разобличи и укаже на ову димензију – шта је, у ствари, јавни интерес неке заједнице, односно друштва? Овакав налаз указује на одсуство критичке свести и подложност саморазумљивости општих концепата који садрже различита значења.

Уколико се фокус помери са анализе идеално-типских концепата на реално стање у савременом друштву, нарочито у Србији, бележи се изражена скепса према вољи и могућностима интелектуалаца за ангажовање у деловањима од општег или јавног интереса. Оваква перцепција је у колизији са ставом о ангажману који је *differentia specifica* интелектуалца јер се онда може претпоставити да у Србији и нема интелектуалаца. Ипак, саговорници настављају да говоре о интелектуалцу и када негирају његову есенцијалну карактеристику коју су сами претходно означили: „мени се чини да се далеко највећи број интелектуалаца само бави својом професијом и није уопште друштвено ангажован“ (доцент, 63 године). Одговор нуде неки саговорници који сматрају да у Србији тренутно постоје само остаци концепта интелектуалца јер „нема интелектуалца у смислу некога ко је активан, учествује, има колективни утицај на догађај, а има појединаца који за себе мисле да су интелектуалци и пуштају неке звуке“ (научни саветник, 60 година). Ангажману су склонили интелектуалци који потичу из области друштвених и хуманистичких наука јер ове науке по свом карактеру упућују на бављење друштвеним појавама и представљају подлогу за јавну расправу о јавним интересима, што би требало да буде интелектуална делатност.

Ако се и може рећи да по питању јавног ангажмана постоји начелна сагласност, ставови који одражавају поимање интелектуалне одговорности нису једнозначни и указују на комплексност концепта одговорности интелектуалаца. Ставови већине саговорника указују да је одговорност интелектуалаца на првом месту морална, она би требало да потиче из њихове савести и делања које је у складу са личним уверењима (која опет треба да буду у складу са општим интересом/добром). Они се тиме у потпуности саображавају Бендином и Саидовом одређењу интелектуалца, захтевајући од (себе) њега да се води веберијанском етиком одговорности, а не етиком принципијелног убеђења (Weber, 1999). Њихова одговорност је везана за реч, за изражавање, јер „онолико колико је јавна реч или речена реч или писмена реч, онолико колико је она изразитија, та је одговорност већа“ (активисткиња, 63 године). У крајњој инстанци је везана за образовање, што значи „да је друштво у њих више уложило него у неке друге људе“ (активисткиња, 63 године) и „да имају више знања него просечан човек“ (редовни професор, 43 године), односно поседују појмовни апарат који им омогућује да разобличују обмане и просвећују масе – имају средство да открију шта је у ствари *Исџина*. Иако не поседују такозвану командну одговорност, њихове речи јесу оружје јер идеје и идеологије утичу на живот и смрт људи. У прилог оваквом ставу говори и један саговорник аналитичко-

налног усмерења који истиче да се „и дан данас јако много говори и пише о томе шта је радио Мартин Хајдегер и то само у првој години нацистичког режима Хитлерове владавине, далеко пре ратова, дакле пре холокауста. Само зато што је у једном кратком периоду активно подржавао Хитлеров режим, ми и дан данас о томе говоримо и књиге се пишу“.

Неколико саговорника махом националног, али и умерено анационалног усмерења, сматра да је теза о одговорности интелектуалаца претерана јер се „често прецењује улога интелектуалаца“ у савременом грађанском друштву и јер се полази од „погрешне премисе да интелектуалци могу утицати на јавни дискурс, а њега данас формирају медији под моћним утицајем владајућих структура у друштву“ (редовни професор, 57 година). Уочава се да лични положај, тј. положај интелектуалаца, постаје структурно маргинализован и стављен у службу система. Такође, „колективне одговорности су специјалитет тоталитаризма“ (доцент, 36 година), те се може говорити само о (не)одговорним појединцима. Један од ових саговорника сматра да је интелектуалац начелно неодговоран, јер не постоји инстанца која би га позвала на одговорност уколико није начинио прекршај или кривично дело, за шта га могу теретити судови. У свим осталим случајевима одговорност зависи „од развијености појединачне савести интелектуалца, при чему интелектуалац није натчовек, а етичност је променљива од једног до другог интелектуалца“ (доцент, 40 година). Одговорност интелектуалца је морална, етичка, а етички судови још нису успостављени да би позвали на одговорност интелектуалце који су промовисањем својих уверења ишли на руку сукобима и другим по друштво негативним последицама. Узевши у обзир Мертоново схватање манифестних и латентних функција (Merton, 1957), видљиво је да интелектуалци обухваћени овим истраживањем у потпуности захтевају од интелектуалаца, не само да ускладе манифестне функције свог деловања са јавним интересом, већ и да буду свесни латентних функција свог деловања како би спречили нежељене и непредвиђене последице, што је готово немогуће, јер се онда те функције и не би сматрале латентним. Иако се може допустити да постоји могућност унапређења рефлексивности интелектуалног деловања, овакви захтеви се ипак могу сматрати поједностављеним.

Код интелектуалаца се препознају углавном два типа одбацивања одговорности. Један тип неодговорности је одсуство потпуног ангажмана око питања „општег добра“, пасивизација и повлачење интелектуалаца који се ограничавају на лиотаровски дезангажман (Савић, 2004). Неки саговорници анационалног усмерења увиђају овакво понашање у Србији и сматрају да оно проистиче из тога „да они (*интелектуалци*) можда процењују да немају снаге да промене неке ствари, да се не уважава довољно њихов став у друштвеном животу“ (редовни професор, 64 године). Са друге стране, упућује се изражена критика некој врсти помодарства, кокетирања са влашћу, некритичности зарад партикуларних интереса у којима се „неодговорно газе своје професије и искривљују чињенице у служби политичких или економских интереса“ (активиста, 60

година) и где смо гледали „велики број врхунских интелектуалаца који су по партијској наруџбини говорили глупости у Милошевићево време“ (редовни професор, 43 године).

Два интелектуалца антинационалног усмерења указују на отресење од одговорности код припадника интелектуалне елите јер су „ти водећи интелектуалци после 2000. године сви објавили књиге, а тамо нема нигде, ама ништа налик на скепсу, неко преиспитивање, неко питање да нисмо ми негде направили грешку“ (историчарка, 77 година), а то кочи промене и сазревање друштва. Такође је интересантно указати да се, међу интелектуалцима, готово уопште не уочава критички приступ одговорности интелектуалца, о коме је тако много говорио Фуко, на пример (*Intellectuals and power*, 1972). Фукоово поимање интелектуалца као агента система моћи, у коме се идеја и дискурс о одговорности налазе у служби система, не може се нигде пронаћи и указује на одсуство проблематизовања зависности сопственог положаја од структура моћи код интелектуалаца.

Баш у складу за оваквом некритичношћу, саговорници интелектуалцима замерају поткупљивост, површну стручност, политизирање, то јест служење страначкој политици и политичарима, недостатак конфронтације неистомишљеника и упућеност на своје идеолошке оквири и дијалог унутар њега. Такође, један део саговорника анационалног и антинационалног усмерења замера им и претерану субјективност, конзерватизам, партикуларни и провинцијални поглед на свет и учешће у хушачким делатностима. Једна саговорница анационалног опредељења указује на забрињавајући отклон елита од остатка друштва, који се огледа у преваљивању одговорности на „глупост и неписменост народа“ и уопште један облик елитизма који се претвара у „мантру“ (историчарка, 77 година). Овај став подржава и друга, истог опредељења, која сматра „да народ нема поверења у своју елиту, укључујући и интелектуалну елиту, а да та елита презире свој народ“ (активисткиња, 63 године). Овај уочени елитизам интелектуалаца описао је и Познер који говори о интелектуалној супериорности и огорчености (Posner, 2001). Описана подвојеност указује на феномен месијанства међу интелектуалцима, који себе не виде у улози просветитеља грађанског друштва, већ сматрају своју позицију неупитном, али и несхваћеном.

Интелектуалци би требало да „отворе јавни и стручни дијалог о свим спорним питањима наше прошлости, да критички анализирају садашњост и на основу тога предлажу решења за будућност“ (активиста, 60 година). Такође, они би требало да буду врсни стручњаци у својој властитој професији, што по мишљењу испитаника често није случај, а може да подигне квалитет и профил интелектуалне делатности. Стиче се утисак да саговорници очекују од интелектуалаца да пруже рефлексивно промишљање простора у којем живе и на основу тога покушају да промене стање у професионалној заједници и грађанском друштву у мери у којој је то у њиховој моћи. Ова рефлексивност је у

складу са Бурдијеовим захтевом за рефлексijом унутар науке, као и захтевима критичке теорије за ауторефлексijом (Бирешев, 2014; Murer, 2010).

Препреке које саговорници уочавају на путу ка таквом рефлексивном ангажману су неколике. Своде се на сиромаштво, партијску контролу и кризу вредности грађанског друштва. Доминантно се истиче сиромаштво и недостатак средстава за квалитетан рад, као и општа беда у друштву, а „ово је време владавине новца“. Интелектуалци се суочавају са прикривеним притисцима, чија је најефикаснија полуга претња „једном врстом останка без посла и без новца, што, наравно, свако ко је дошао у ту ситуацију зна да није ни мало наивна претња“ (публициста, 45 година). У основи овог становишта је марксистичка идеја културне надградње економске базе друштва, која захтева да се обезбеде основни предуслови за економску стабилност и просперитет, да би се развијала култура и могли очекивати врхунски домети. У овим речима се крије и исцрпљеност ресурса и снаге интелектуалаца који припадају старијој генерацији, а који су били веома ангажовани у грађанском друштву током последње две деценије XX века.

Партизација, праћена „странчарењем“ као деловањем у интересу партија, друга је важна препрека интелектуалном деловању, према мишљењу једног дела саговорника. Партијска контрола медија коју спроводе владајуће партије, али и перципирана контрола академских институција, гуши слободу говора и не оставља простор за отворену дебату о темама које су од јавног интереса за грађанско друштво.⁶ Додатно, „читава јавна сцена је прикривена естрадом тако да страдају и памет и разум и интелектуалци“ (редовни професор у пензији, 76 година). Интелектуалци који не прате „mainstream“ токове не могу доћи до изражаја нити допрети до шире јавности. Њихово деловање у грађанском друштву је ограниченог домета, најчешће путем блогова или портала који имају своју уско профилисану публику – публику истомишљеника. Уопште, недостатак јавног дијалога је једна од највећих бољки савремене српске друштвено-политичке сцене. Овакво виђено стање могло би се ставити у контекст опште маргинализације и пада интелектуалаца, с једне стране, али и доминантне кризе вредности грађанског друштва уопште.

С друге стране, иако се интелектуалцима спочитава „странчарење“, неки саговорници као препреку интелектуалном деловању истичу повлачење и одбијање ангажмана у свакодневним стварима. „Интелектуалци јако воле да буду виђени као људи који су изнад тих тако дневних потреба, дневног активизма, често га и презиру, јако би волели да дају савете, али не и да се истински ангажују“ (активисткиња, 63 године). „То устезање да се интелектуалац ангажује у нечему што је блиско политици довело је дотле да се заправо врло мало њих ангажовало на време, а многи су се ангажовали врло касно. Брка се та по-

⁶ Важно је истаћи да партијска контрола медија означава слабу пропусност медија за интелектуалце који нису на линији пожељног, али не значи животну угроженост нити онемогућавање да се говори и пише у складу са сопственим уверењима.

литика, како рекох, јефтина као добијање места, положаја, са политиком у суштинском смислу, као што је доношење највиших одлука“ (редовни професор, 66 година). Овде се јасно указује на повлачење интелектуалаца из политике, што је карактеристика свих постсоцијалистичких друштава, али и жал за таквим развојем ствари. Опет се указује на елитизам интелектуалаца („изнад дневних потреба“) и на створена очекивања да интелектуалци треба да континуирано делују у јавности како би заштитили јавне интересе.

Сви наведени фактори, које су изнели испитаници, указују на једну дубоку кризу вредности, на друштво у коме се не вреднује постигнуће и где је доминантан „вредносни систем који је прихваћен на друштвеној основи да заправо утврђивање чињеничног успеха није битно“ (редовни професор, 62 године). Изазови са којима се друштво сретало од настанка модерне државе Србије допринели су оваквом стању јер „у историјском смислу бити, живети у држави са једно шест или седам различитих имена за мојих 80 година, то је ипак за једну личност премного“ (театролог, 79 година). Али у свему томе „ограниченост погледа интелектуалца“ убедљиво је највећа препрека ангажману јер све „препреке и друштвене потешкоће треба да буду изазов“, који би подстакao „да се вредност појединих интелектуалаца преведе из појединачног у институционалну и да она служи као основа за даљи развој“ (редовни професор, 62 године).

ИНТЕЛЕКТУАЛЦИ И ДРУГИ ЈАВНИ ДЕЛАТНИЦИ

У оквиру представљеног истраживања, испитивани су односи интелектуалаца према политичким партијама, невладиним организацијама и медијима. Интелектуалци делују у оквиру грађанског друштва заједно са поменутиим актерима, са којима остварују одређени однос и ка којима често усмеравају своје деловање. Утицај интелектуалаца у јавној сфери најбоље је изложио један од саговорника речима: „Интелектуалци професионално и ванпрофесионално делују и у институцијама власти, делују и у медијима, делују и на универзитету, делују у невладиним организацијама, дакле њих просто има у свим могућим официјелним и неофицијелним факторима утицаја на друштвени живот. Интелектуалци су по природи ствари они који негде дефинишу шта значи, шта је заправо вредносна оријентација једне политичке партије, шта је вредносна оријентација једне невладине организације, шта је неко елементарно, основно опредељење неког медија“ (публициста, 45 година).

Однос према политичким партијама оцењује се на различите начине, али готово сви интелектуалци тврде да је повезаност интелектуалног и уже одређеног политичког поља јака. Често се истиче да су интелектуалци били оснивачи првих странака након укидања једностраначја и да су они креирали програме и

усмерили првобитна деловања странака,⁷ чиме су „странке добрим делом апсорбовале интелектуални потенцијал Србије“ (редовни професор, 57 година). Ипак, „ниједан интелектуалац није успео бог зна шта у политичким странкама“ (академик, 69 година), јер „су се они јако разочарали, с обзиром да заиста нису имали појма шта значи политички ангажман у правом смислу“ (активисткиња, 63 године), те је у Србији тренутно карактеристичан „обратни пут интелигенције, где интелектуалци напуштају политичке странке“ (доцент, 63 године). Данас се однос интелектуалаца и странака оцењује као „опортунистички“. Интелектуалци „највише воле да се крећу између“ (ванредни професор, 57 година), а „политичке партије инструментализују интелектуалце, који се врло радо дају инструментализовати“ (научни саветник, 57 година). „Странка користи интелектуалца, дајући му материјалне накнаде којима он најчешће није задовољан, па јој враћа мило за драго понудом својих услуга другим странкама. Отуд интелектуалци данас подсећају на интелектуалне проститутке“ истиче један од саговорника (доцент, 40 година). Српско друштво се, по укључености интелектуалаца у политику о којој говоре испитаници, не разликује од других постсоцијалистичких друштава. Као што је указао Лазић (Лазић, 2011), интелектуални слој је представљао извор регрутације нове политичке елите, јер је овај слој и повео дешавања која су довела до политичких промена. Њихово повлачење из политике је, такође, карактеристично за сва постсоцијалистичка друштва и у потпуности у складу са Дарендорфовим схватањем да се у времену нормалности (ако се може тако назвати ово време) они повлаче са сцене у своје интелектуално поље.⁸

Неколицина интелектуалаца сматра да је „ангажман у политици некад заиста нужност“ (публициста, 45 година) и да он не одузима од интелектуалног деловања, сем што оставља мање времена за интелектуални рад. „Много поштенији однос је бити унутар политичке странке и онда се јавно и отворено борити за једну политичку идеологију, него са стране критиковати како су политичке странке пуне глупака и некомпетентних људи. За то су криви они који имају знање, а не желе да се упусте у то и мислим да интелектуалац има обавезу на такву врсту ангажмана ако је већ политички профилисан“ (редовни професор, 53 године) истиче један од саговорника. Овакво гледиште одступа од општеприхваћеног става међу саговорницима да интелектуалац треба да буде независан и рефлексиван.

Ипак, у речима већине интелектуалаца одражава се став да би интелектуалци требало да се држе ван политике (политика се схвата као страначко деловање), али истовремено да имају утицај на политичке факторе, лидере. У стран-

⁷ Вебер је у свом делу „*Политика као њозив*“ говорио о грађанским странкама као странкама угледника још крајем XIX века (Weber, 1999).

⁸ Дарендорф сматра да истински интелектуалци поседују еразмовске квалитете храбрости и самокритичности, али се они могу испољити само у невременима, у „доба кушње“ (Darendorf, 2008).

кама се „форсирају такозвани извршитељи одређених партијских циљева или циљева партијских шефова“ (редовни професор, 64 године). Како истиче један од саговорника, „у странкама нема простора за различито мишљење и развој дугорочних стратегија. Да би створиле другачију слику о себи, политичке странке формирају ‘савете’ који више служе као декор и чије мишљење се углавном не узима у обзир. То одбија независне интелектуалце од непосредног партијског ангажмана“ (активиста, 60 година). Стога се став интелектуалаца углавном своди на то да према политичким партијама треба имати неку дистанцу, јер се однос према политици и политичким странкама своди на „причу о човеку и загрејаној пећи: уколико сте предалеко од пећи смрзнућете се, уколико седнете на њу ви ћете изгорети“ (ванредни професор, 57 година).

Као у случају политичких партија, већина интервјуисаних интелектуалаца сматра да су интелектуалци створили невладине организације⁹ какве их знамо данас, те да они и данас играју важну улогу у њиховом функционисању. Однос цивилног сектора и интелектуалаца најбоље је сумирао један од испитаника оцењујући га као „послован или непријатељски“. Подељен је став о томе колики број их се заиста и ангажује на овај начин, иако већина сматра да их у невладином сектору има много, па чак и да „невладин сектор ексклузивно припада интелектуалцима“ (редовни професор, 53 године). Невладин сектор је често представљао додатан извор прихода, нарочито током деведесетих. Због тога се ангажман у невладиним организацијама делом доживљава као лукративан (средства долазе из страних извора), и спочитава му се могућност независног деловања (управо због прихода која долазе углавном из иностранства), што је слично односу према партијама. Невладине организације, које би требало да буду заговорници одређених вредности, доживљавају се као протагонисти партикуларних интереса струја у грађанском друштву као и партије, што указује на блиску повезаност цивилног и политичког сектора у Србији.

Када се посматра однос медија и интелектуалаца, општи је став да су медији нужна карика интелектуалног деловања. „Интелектуалци кад хоће популарност, кад хоће неку идеју онда користе поједине медије, а медији да би појачали своју пропагандну поруку користе интелектуалце“ (доцент, 63 године) и то је генерални образац функционисања међусобних односа медија и интелектуалаца. Међутим, постоји подела међу испитаницима у погледу отворености медија за интелектуалце. Углавном доминира оцена да је квалитет новинарског рада знатно опао и да се у Србији може уочити таблоидизација медијског простора, која не оставља превише места за „озбиљније анализе“ које би интелектуалци желели да пласирају. „Један број интелектуалаца је спреман у томе да учествује, сматрајући да је њихова обавеза између осталог да утичу на јавно мњење и да покушају да га формирају. Други то одбијају са индигнацијом, сматрајући да они треба да остану на неким својим висинама, па између осталог

⁹ Током прикупљања података није се улазило дубље у операционализацију концепта невладиних организација које представљају само један сегмент грађанског друштва.

имате врло, с времена на време, врло озбиљне исказе који на пример критикују аналитичаре зато што су они спремни на ту врсту ангажмана, а ови други нису“, истиче испитаница анационалног усмерења (активисткиња, 63 године).

Ипак, један број интелектуалаца независно од њиховог односа према националном, сматра да разноликост медија и њихова бројност данас пружа довољно могућности за интелектуалце, те да постоје колумне и електронски медији који су канал изражавања интелектуалаца. С друге стране, неколицина сматра да је простор за изражавање критичких погледа на друштвена дешавања изузетно ограничен. Код њих се уочава извесно мирeње са таквим стањем и очекивање да медији треба да препознају „праве вредности“ и у складу са тиме креирају свој програм. Треба имати у виду да се овде оцењује стање медија у првој деценији XXI века. Уочљиво је да нико од интелектуалаца није проблематизовао однос интелектуалаца и медија у светлу односа моћи и капитала, који одређује политику медија, већ се коментари углавном ограничавају на медије као актере са аутономном уређивачком политиком. Иако је уређивачка политика медија можда уживала нешто већу аутономију у овој деценији која је за нама, не може се потпуно одстранити и утицај власничке структуре над медијима. Да је овај проблем био итекако присутан сведочи и *Извештај о иршии-сцима и контроли медија у Србији* из 2011, који је објавио Савет за борбу против корупције Владе Србије¹⁰.

ИНТЕЛЕКТУАЛЦИ И ГРАЂАНСКО ДРУШТВО: ПОДЕЉЕНА СУДБИНА

За њега су интелектуалци „’обични’ у смислу да су заиста део културног и језика свих комплексних друштва, обични у смислу да имплементација активности карактеристичних за интелектуалце не би требало да се посматра као посебно херојска ниш или као посебно тешка или посебно глумурозна или чак и посебно важна; важна да, али не посебно“ (Collini, 2002: 222).

Питање ангажмана интелектуалаца у грађанском друштву Србије разматрано је у овом раду кроз визуру управо истакнутих интелектуалаца који су деловали у првој деценији XXI века. Иако се пошло од претпоставке да је њихово деловање нужно у оквиру грађанског друштва, налази истраживања показују да упркос начелном прихватању ове поставке, већина интелектуалаца испољава изражену скепсу према својој вољи и могућностима за ангажовање у

¹⁰ Извештај Савета за борбу против корупције из 2015. године указао је на погоршање стања услед таблоидизације, јачања цензуре и аутоцензуре у медијима, као и проблема нетранспарентности власништва.

стварима од општег интереса. Овај парадоксални моменат укида суштину интелектуалца која се овде не може одвојити од друштвеног ангажмана.

Овакав дефетистички став међу интелектуалцима указује на општу апатију и пасивност интелектуалаца чији се узроци могу тражити у дуготрајности кризног периода „чекања капитализма“ о коме говори Младен Лазивић (Лазивић, 2011), а који је савршено илустровао један од саговорника својим коментаром о шест, седам држава за његових 80 година живота. Чекање капитализма у постјугословенском друштву Србије истовремено је и чекање уређене правне државе, чекање коначних граница и „нормалног живота“. Додатно треба истаћи да је период од неке две деценије након пада Берлинског зида ослабио оштрицу интелектуалаца, чија је улога најнаглашенија током кризних периода. Као што Бакић с правом уочава, током последње деценије XX и прве деценије XXI века страх од левице је нестао, што је ослабило алтернативне покрете и мисао (Бакић, 2015: 57). Стекла се извесна сигурност да је капитализам надјачао свог противника и тиме обезбедио историјску победу као што илуструје Фукујаму у парадигми о крају историје (Фукујаму, 1997). Наравно, дешавања у другој деценији XXI века пружају нове увиде, али они превазилазе оквире овог рада и доступну грађу која је овде анализирана.

Овде анализирани ставови указују да српски интелектуалци највише нагињу Саидовом и Бендином тумачењу улоге интелектуалца, али нису исто толико спремни да се са последицама такве улоге у грађанском друштву и суоче. Критички се промишља и политичка ангажованост, као и активизам у невладином сектору јер се оба доживљавају као интересне зоне које захтевају инструментализовано (насупротив идеално-типском етичком) делање. Уочљиво је пропуштање повезивања улоге интелектуалца са постојећим односима моћи премда се изузетно критички говори о онима који су ангажовани у поменутиим сферама грађанског друштва. Ипак, интелектуалци већински деле став да се грађанско друштво, а још пре цивилно друштво, у великој мери ослања на лидерство управо интелектуалаца, па се наративи о њиховом паду и повлачењу морају узети у обзир са задршком. Смањивање утицаја интелектуалаца којима се приписује способност увођења диверзитета ставова у арену грађанског друштва последично може довести до слабљења самог грађанског друштва, те је њихова судбина у том смислу дељена како у Србији тако и на глобалном нивоу. Ипак, управо је интелектуалац кључна фигура за одржавање демократског поретка, како оправдано тврди Голдфарб, јер су они ти актери који би требало да подстичу аргументовану дебату о друштвеним проблемима и важним питањима (Goldfarb, 1998).

Доминација националних ми – они подела приметна је у интелектуалном дискурсу и након промена 2000. године, чиме у последњих двадесетак година социјалне поделе у великој мери остају занемарене. У рецентној историји расте поларизација друштва и данас живимо њен врхунац. Практично је онемогућено да се води аргументована дискусија у јавном простору и овоме доприноси

управо интелектуалци. Ако смо некада могли да замислимо да ће интелектуалци бранити људска права неистомишљеника, попут адвоката Срђе Поповића и Ивана Јанковића, припадника Праксис групе или чланова Одбора за одбрану слободе мисли и изражавања, данас смо сведоци изостајања подршке и истомишљеницима ван декларативних потписивања петиција, које су увек била средство интелектуалаца. То средство притиска данас је изгубило готово потпуно своју моћ, а интелектуалци као да не знају и не умеју да осмисле нове модалитете притиска. Или једноставно не покушавају да додаче више од стављања потписа. Интелектуалци, као креатори и преносиоци идеја, данас и овде, пре свега не делиберирају – намерно користим израз делиберирају, а не дискутују – ни о једном питању од значаја за друштво. Сучељавање мишљења је изнимна реткост. Одсуство делиберативне културе у академским, па онда и интелектуалним круговима значи лош квалитет аргумента и значи маргинализацију. Они који прате теорију демократије, приметиће да је ово моменат присталица делиберативне демократије која у фокус ставља способност лаика, „обичних“ грађана да вођеном дискусијом стигну до предлога који би побољшали њихове животе у контексту у којем живе.

У поперовском духу, закључићу да улога интелектуалаца није можда да побољшава животе својих суграђана, али јесте да указује на могућности смањења њихове патње, али и да се приближимо истини слушајући и критикујући једни друге. У ситуацији када ово друштво назадује по многим критеријумима, једино се може апеловати и ангажовати на стварању простора у коме дискусија, па затим делиберација може да заживи у целом друштву.

ЛИТЕРАТУРА

- Bakić, Jovo, „Levica i desnica: pokušaj teorijskog određenja i iskustvene primene na slučaju Srbije (1990–2014)“, *Sociologija*, 2015, vol. LVII, no. 1: 46–71.
- Benda, Žilijen, *Izdaja intelektualaca*, Beograd: Socijalna misao, 1996.
- Birešev, Ana, *Orionov vodič – otkrivanje dominacije u sociologiji Pjera Burdijea*, Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju, 2014.
- Bradatan, Costica and Oushakine, Serguei eds. *In Marx's Shadow: Knowledge, Power and Intellectuals in Eastern Europe and Russia* [У Марксовој сенци: знање, моћ и интелектуалци у Источној Европи и Русији], Plymouth: Lexington Books, 2010.
- Brym, Robert J. *Sociology of Intellectuals* [Социологија интелектуалаца], доступно на: <http://projects.chass.utoronto.ca/brym/intellectuals.pdf>, приступљено 27. 1. 2013.
- Collini, Stefan, *Absent Minds: Intellectuals in Britain* [Одсутни умови: интелектуалци у Британији], Oxford: Oxford University Press, 2006.
- Darendorf, Ralf, *Iskušenja neslobode: intelektualci u doba kušnje*, Zagreb: Prometej, 2008.
- Fukujama, Frensis, *Kraj istorije i poslednji čovek*, Podgorica: CID, 1997.

- Glaser, Barney and Strauss, Anselm, *The Discovery of Grounded Theory: Strategies for Qualitative Research* [Отриће утемељене теорије: стратегије квалитативног истраживања], London: Transaction Publishers, 2009.
- Goldfarb, Jeffrey, *Civility and Subversion: The Intellectual in Democratic Society* [Пристојност и субверзија: интелектуалац у демократском друштву], Cambridge: Cambridge University Press, 1998.
- Golubović, Zagorka, *Intelektualci u epohi pomerenih vrednosti*, <http://www.republika.co.rs/350-351/19.html>, приступљено 13. 2. 2013.
- Heath, Hellen and Cowley, Sarah Ann, „Developing a grounded theory approach: a comparison of Glaser and Strauss“ [Развој приступа утемељене теорије: поређење Глејзера и Штрауса], *International Journal of Nursing Studies*, 2004, no. 41, p. 141–150
- Hjarvard, Stig, „The mediatization of society: A theory of the media as agents of social and cultural change“ [Медијатизација друштва: теорија медија као агената друштвене и културне промене], *NordicomReview*, 2008, vol. 29, no 2, p. 105–134.
- Intellectuals and power: A conversation between Michel Foucault and Gilles Deleuze [Интелектуалци и моћ: разговор између Мишела Фукоа и Жила Делеза], <http://libcom.org/library/intellectuals-power-a-conversation-between-michel-foucault-and-gilles-deleuze>, 1972, приступљено 28. 7. 2013.
- Jennings, Jeremy and Kemp-Welch, Anthony eds. *Intellectuals in Politics: From the Dreyfus Affair to Salman Rushdie* [Интелектуалци у политици: од Драјфусове афере до Салмана Руждија], New York: Routledge, 2003.
- Keane, John, *Democracy and Civil Society* [Демократија и цивилно друштво], London: University of Westminster Press, 1998.
- Lazić, Mladen, *Čekajući kapitalizam: Nastanak novih klasnih odnosa u Srbiji*, Beograd: Službeni glasnik, 2011.
- Lyotard, Jean-Francois, *Political Writings* [Политички списи], Mineapolis: University of Mineapolis Press, 1993.
- Merton, Robert, *Social Theory and Social Structure* [Друштвена теорија и друштвена структура]. New York: Free Press, 1957.
- Murer, Jeffry, „Asking for More: Finding Utopia in the Critical Sociology of the Budapest School and the Praxis Movement“ [Тражећи више: проналажење утопије у критичкој социологији будимпештанске школе и Праксис покрету] in Bradatan C. and Oushakine S. (eds) *In Marx's Shadow: Knowledge, Power and Intellectuals in Eastern Europe and Russia*, Plymouth: Lexington Books, 2010, p. 37–52.
- Pavlović, Vukašin, prir. *Potisnuto civilno društvo*, Beograd: Eko centar, 1995.
- Popper, Karl R. *The Open Society and its Enemies I: The Spell of Plato* [Отворено друштво и његови непријатељи I: Платонове чини], London: George Routledge & Sons, 1947.
- Posner, Richard, *Public Intellectuals: A Study of Decline* [Јавни интелектуалци: студија пада], Cambridge: Harvard University Press, 2001.
- Pudar Draško, Gazela, „(Re)acting Together: Grexit as Revival of Intellectuals“ [Делујући (реактивно) заједно: Грексит као повратак интелектуалаца], *Filozofija i društvo*, 2015, vol. XXVI, br. 4, str. 934–948.

- Pudar Draško, *Gazela, Društveno-politički uticajni intelektualci i njihovo shvatanje nacionalnog u Srbiji nakon 2000. godine*, doktorska disertacija, Beograd: Filozofski fakultet, 2016.
- Said, Edward, *Representation of the Intellectuals: the Reith Lectures* [Представљање интелектуалаца: Рит Предавања], New York: Vintage Books, 1996.
- Savić, Mile, „Filozofska politika Ž.F. Liotara, ili o refleksivnom pisanju kao obliku dezangazmana“, *Filozofija i društvo*, 2004, vol. XXIV, str. 9–49.
- Scott, Alan, „Between autonomy and responsibility: Max Weber on scholars, academics and intellectuals“ [Између аутономије и одговорности: Макс Вебер о научницима, академским грађанима и интелектуалцима] in Jennings J. and Kemp-Welch A. (ed), *Intellectuals in Politics: From the Dreyfus Affair to Salman Rushdie*, New York: Routledge, 2003, p. 45–64.
- Weber, Max, *Vlast i politika*, Zagreb: Naklada Jesenski i Turk, Hrvatsko sociološko društvo, 1999.
- Савет за борбу против корупције (2011) Извештај о притисцима и контроли медија у Србији, <http://www.antikorupcija-savet.gov.rs/Storage/Global/Documents/mediji/IZVESTAJ%20O%20MEDIJIMA,%20PRECISCENA%20VERZIJA.pdf>, приступљено 25. 11. 2015.

Gazela Pudar Draško

ON THE LACK OF DELIBERATION OF THE INTELLECTUAL ELITE
IN SERBIA AFTER 5 OCTOBER 2000

S u m m a r y

The question of (dis)engagement of intellectuals in the socio-political life is one of intricate, complex and controversial issues of social sciences. The notion that an intellectual is wholeheartedly engaged in the civil society and has oppositional attitude towards the power has had a great influence in the social sciences. The paper will explore the involvement of Serbian intellectuals in the period after 5 October 2000, their dilemmas and obstacles to their involvement in socio-political life of Serbia. In the end, I will reflect on the lack of deliberation among intellectuals in polarized Serbian context.

Keywords: (dis)engagement, intellectuals, civic society, polarization